

Mile Mamić
Zavod za jezik IFF, Zagreb

JEZIK NEKIH HRVATSKIH PRAVNIH TEKSTOVA U 2. POLOVICI XIX. STOLJEĆA

U referatu se promatra jedno posebno uporabno područje hrvatskoga književnog jezika - zakonski jezik. Na temelju zakonskih tekstova autor ukratko prikazuje pravopisnu, jezičnu i terminološku problematiku tih tekstova i uspoređuje ju s ondašnjom kodifikacijskom normom.

Godine 1848. uvodi se u javnu službu hrvatski kao službeni jezik.¹ To je veoma važna činjenica, važan događaj za standardnost hrvatskoga jezika jer se on time proširuje na još jedno veliko i važno uporabno područje. Ne znači da je ta uloga hrvatskomu jeziku posve nova, što potvrđuje i Vladimir Mažuranić veleći: "Nije prostrano tlo, na kojem se je službeni hrvatski jezik - u pismu - od najstarijega do najnovijega vremena održao u vlasti jezika obćenito gospodujućega, službenoga. Ali premda su tuđji - mrtvi i živi - jezici u mnogih krajevih naše domovine iztiskivali, sad više sad manje, materinji naš jezik, ovaj je ipak svagda sve do posljednjih decenija XVIII., a do prvih XIX. vieka služio i višim krugovima uzduž Primorja i po predjelih Posavja i Podravja kao jezik, dostojan da ozvanja za gospodskim i za zelenim stolom ... Prije toga razdobja bilo je vazda sad obsežnijih sad tjesnijih pokrajina, sad viših sad nižih oblasti, gdje su se i najznatniji poslovi obavljali u našem jeziku, u oblicih stalnih, predajom posvećenih, svakomu razumljivih. Od Kotora i Dubrovnika do Istre, po župah hrvatskih u sadašnjoj Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj nalazimo tragova jednomu službenomu hrvatskomu jeziku zapadnoga govora... Pravni spomenici, iz tih predjela potječući, što nam ih je sudbina spasila iz vrtloga burnih vjekova, svjedoci su nam, da onaj bludi, tko misli, da

je jezik naš, kao jezik službeni, pravnički, jezik mlad, nov."² Hrvatski je dakle jezik već puno prije 1848. obavljao tu ulogu, a od tada je samo proširio i produbio, u prostornom i sadržajnom smislu.

Osvrnut ćemo se ukratko na jezik Austro-ugarske nagodbe, Hrvatsko-ugarske nagodbe i još na neke temeljne zakone i zakonske članke, što su objavljeni u Zemaljsko-vladnom listu, Zborniku zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, u Zborniku ugarsko-hrvatskih skupnih zakona i u Obćinaru. To je razdoblje od 1853. do 1887. To je vrijeme odmah nakon Bečkoga književnog dogovora, odmah nakon izlaska Juridisch-politische Terminologie iz tiska. To je doba rasta, uspona i sutona Zagrebačke filološke škole. Razmotrit ćemo ukratko glavne značajke jezika tih tekstova, u općejezičnom i terminološkom smislu.

Najprije riječ-dviije o pravopisu. Gotovo u čitavoj drugoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj je bio na snazi pretežno tradicionalni, organički, etimološki pravopis. To je u stvari bio morfološki pravopis, srednje rješenje između blagoglasja i izvora. On praktično pomiruje načelo blagoglasja (eufonije) i načelo bližnjega izvora (etimologije). Time se postiže glavna, neposredna svrha teksta - da bude razumljiv. Spoj tih dvaju načela u pravopisu Zagrebačka je filološka škola naslijedila i jasno formulirala.³ Takav je pravopis primijenjen i u ustavnim zakonima što smo ih uzeli za korpus našega proučavanja. Dakako, pravopisno je pitanje bilo time samo načelno riješeno, ali je primjena tih dvaju načela u praksi bila velik problem, što se može vidjeti iz pravopisne raznolikosti tekstova istoga vremena. Stoga je dugo potrajala borba oko pojedinih pravopisnih pitanja (refleks jata, samoglasno *r*, jotovanje, genitivno *h*, pisanje fonema *đ* nastalog jotovanjem na tvorbenom šavu između osnove i sufiksa, pisanje fonema *š* ispred sufiksa *-stvo* itd.). Ta se pravopisna borba, traženje i nestabilnost odrazila i na tekstovima ustavnih zakona. Očito je dakle kolebanje, ali se ipak može utvrditi stanovita zakonitost: na tvorbenom šavu između prefiksa i osnovne riječi vlada beziznimna etimologija u pravopisu, i to u svim tekstovima, a do kolebanja dolazi isključivo na tvorbenom šavu između osnove osnovne riječi i sufiksa. To vrijedi i za zakone koji su objavljeni malo poslije Bečkoga književnog dogovora, premda se oni nastoje uskladiti s Dogovorom. Tako oni imaju npr. *obći*,

predšastnik, društvo, ali i *ortaštvo*. Ispred sufiksa *-stvo* stoji grafem *č*, a u ranijim tekstovima stoji *š*. Gdje stoji grafem *č* u tom položaju, stoji zato da bi se sačuvalo načelo etimologije, a istodobna odsutnost grafema *s* iza *č* svjedoči o nedosljednosti primjene toga načela.

Nigdje se ne javlja grafem *š* kao refleks jata, nego njegovi supstituti: *ie, je, e* i *i*. Karakteristično je da se javlja iznimno i *ije*, ali samo u slučajevima kada u standardnoj hrvatskoj ortopediji i u govoru većine ijekavaca dvosložni izgovor dugoga jata ne dolazi u fakultativnoj alternaciji s jednosložnim diftonškim izgovorom, npr. *smije* (od *smjeti*), *prije*.

Slogotvorno *r* piše se s popratnim vokalom *è* sve do 1870. Te se godine i u nazivu Zbornika zakona ... mijenja "valjanih za kraljevinu Hèrvatsku" u "valjanih za kraljevinu Hrvatsku", ali se i kasnije ponekad potkrađe popratni vokal.

Svi zakoni imaju završno *h* u gen. mn., čak i oni mladi, koji imaju novije oblike u množini. Veber je tek u trećem izdanju svoje slovnice 1876. dopustio i gen. bez završnog *h*, ali je i dalje preporučivao *h* i sam ga (ali ne osamljen!) upotrebljavao. Koliko je genitivno *h* pravopisni, a koliko jezični problem, to je diskutabilno. Ipak izgleda da je to *h* označivalo duljinu prethodnog vokala. Mažuranić i Veber imaju u paradigmi u gen. mn. i završno *h* i duljinu, gdje bi *h* bilo suvišno ako ono znači da prethodni vokal treba produljiti. Ali kako se u običnu tekstu duljine ne bilježe, a oni su je zabilježili radi normiranja pravilnoga izgovora, može se razumjeti zašto stoji i duljina i *h*.

Glasovni zakoni i pojedina ortoepska pravila, što ih slovnice navode, pomažu nam da utvrdimo broj glasova, pa i broj fonema. On se ne razlikuje od stanja u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Može se također vidjeti da su i fonemske alternacije, bilo fonološke ili morfonološke, bile gotovo jednake kao i u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Razlika je samo u obvezanosti provođenja neke alternacije. Sve se to može utvrditi i u zakonskim tekstovima premda taj posao uvelike otežava etimologičnost pravopisa, koliko god ona bila umjerena. Alternacija zvučni/bezvučni i bezvučni/zvučni provodila se, ali u pisanoj tekstu nije bila vidljiva zbog etimologičnosti pravopisa. Alternacija po mjestu tvorbe također se provodila, ali se u pismu ne ostvaruje dosljedno. Negdje se vidi da je došlo do alternacije po mjestu tvorbe: *razjašnjenje*,

kašnje, kašnji, kašnjiv, ali ima i takvih u kojima se to ne vidi: *kaznjiv*. Ima čak i takvih primjera u kojima je došlo do fonemske alternacije gdje i nema stvarnoga razloga za nju: *razjašnenje, kaš-niji*, a negdje je prethodnom disimilacijom uklonjen razlog zbog kojega bi trebalo doći do alternacije: *razjasnenje*. Ondašnja ni današnja pravopisna norma ne dopušta da se ta alternacija grafijski izražava na granici riječi, ali sam ipak našao jedno odstupanje: *š njome*. Morfonološka alternacija suglasnika *k/c, g/z, h/s* u glagola je bila obavezna, a u imenica *ž.* roda nije pa stoga u njima nalazimo dublete. Zanimljivo je što slovničari tvrde da se imenice umekšavaju i bez epenteze, pa je za imenice alternacija *l/lj, n/nj, p/plj, b/blj, m/mlj, v/vlj* bila fakultativna. Naši se tekstovi ipak drže slovničarske prakse pa imaju samo nealternirane likove: *razdobje, poglavje, bogoštovje, zakonoslovje*. Alternacija *d/d* nije ni mogla biti grafijski izražena jer nije bilo grafema *d* nego se umjesto njega pisao digram *dj* ili *gj*.

Što se jata tiče, gotovo je nemoguće utvrditi njegovu fonološku vrijednost. Slovničari Zagrebačke filološke škole, što pod utjecajem Bečkoga književnog dogovora, a što pod utjecajem hrvatskih karadžićevaca i stvarnoga izgovora, konačno ipak dopuštaju da se u kratkim slogovima piše *je (i, e)*, a u dugima *ie (ne ije!)*. Naši su tekstovi tako pisani već od početka, samo je bilo problema s time je li jat u pojedinim primjerima dug, dvosložan, ili kratak, jednosložan. Moglo bi nam se na prvi pogled učiniti veoma jednostavno: gdje stoji *ie*, tu je bio dvosložni izgovor jata, a gdje stoji *je*, tu je bio jednosložni, ali na puno mjesta nalazimo *ie* gdje se danas u hrvatskome književnom jeziku ne može ostvariti dvosložan izgovor jata, npr.: *izviestitelj, cielokupnost, djelovanje, rješavati, nerazdieljivo, stegovnici, ponamješćivati, posjedovati* itd., pa je teško pretpostaviti da se i onda dvosložno izgovarao, jer bi i danas takva realizacija bila barem fakultativna. Svakako, ne može se na temelju pisanja *ie* utvrditi da se jat izgovarao dugo, a pogotovo ne da se izgovarao dvosložno. Ako se i izgovarao dugo, ne znači da je bio i dvosložan. Ali ako se izgovarao dvosložno, onda je sigurno da je bio dug. Može se s nešto više sigurnosti tvrditi da se dvosložni jat često realizirao jednosložno, kako je to i danas normalnije u hrvatskoj uporabnoj normi.⁴ Tako imamo ove primjere: *obavješten, zahtjevati, opredjeli* (3.1.sg.), *zapovjedi* (D sg.), *zahtjeva* (3.1.sg.). Ti primjeri upućuju na jed-

nosložnost izgovora jata, a ne na kratkoću njegova izgovora. Ako dakle u tekstovima nađemo *ie* kao supstitut jata, ne znamo je li se jat u tom primjeru realizirao dugo ili kratko, jednosložno ili dvosložno, a ako nađemo supstitut *je*, onda je sigurno da se nije dvosložno izgovarao, ali također ne znamo je li bio dug ili kratak.

Pitanje uporabe duge i kratke množine nije dokraja riješila ni ondašnja norma, ali ipak slovničari (Mažuranić i Veber) preporučuju da se ne upotrebljavaju dugi oblici u množini dok se ne čuju ili ne čitaju "u dobrom jeziku".⁵ Ipak je u njihovoj preporuci implicite sadržano jedno pravilo: Sve imenice koje imaju dugu množinu mogu imati i kratku, barem stilski obilježenu, ali sve koje imaju kratku ne moraju imati i dugu. Zato u tekstovima nalazimo *slučaj*, *zajam* i *fond* ponekad u kratkoj množini. Što se tiče čisto jezične problematike, za sredinu 19. stoljeća karakteristična je morfološka borba između pojedinih filoloških škola. Zagrebačka filološka škola, nasuprot karadžićevsko-daničićevskoj školi u Hrvatskoj, zalagala se za starije imenske oblike u množini, naime *-ah*, *-ih*, *-ø* za G, *-om/-em*, *-am*, *-im* za D, *-ah*, *-ih* za L i *-i*, *-ami*, *-mi* za I množine. (U početku su "ilirci" mislili da to *h* u G mn. treba i izgovarati, pa bi se moglo reći da je završetak *-ah*, *-ih* i gramatički morfem jer se ostvaruje i u govoru i u pismu i ima morfološki razlikovnu funkciju. Ali kasnije uče da to *h* ne treba izgovarati.) Nasuprot tima, karadžićevsko-daničićevska škola u Hrvatskoj predlaže novije, sinkretizirane množinske oblike, tj. *-ima*, *-ama* za DLI mn. a G bez *h*. Dakle, što se jezika tiče, moglo bi se reći da se te škole slažu za G mn. jer imaju iste gramatičke morfeme, ali se ipak u njihovoj raspodjeli podosta razilaze. S gledišta suvremene lingvistike sustav Zagrebačke filološke škole je obavjesniji jer se sa manje konteksta može prenijeti ista obavijest, a što je manje konteksta potrebno da bi se neka obavijest prenijela, to je sustav u kojemu je tekst ostvaren s obzirom na obavjesnost savršeniji, ili bolje: obavjesniji. Bilo je također razlika i u pronominalnoj deklinaciji. Zagrebačka filološka škola za D sg. ima nastavak *-omu/-emu*, a za L sg. *-om/-em*, ali dopušta da se može završni vokal u dativu ispustiti. Moglo bi se reći da je taj završni vokal morfološki fakultativno distinktivan, naime ako je upotrijebljen morfem *-omu/-emu*, znamo da je dativ, a ako je upotrijebljen *-om/-em*, ne znamo je li dativ ili lokativ, ako nema ničega drugoga što bi pretkazivalo tu dativnost ili lokativnost. Takve raz-

like karadžićevsko-daničićevska norma nema, ili je nema barem tako dosljedno.

Naši zakoni imaju starije, nesinkretizirane oblike. Novije oblike možemo naći jedino u prvom zakonu, koji je objavljen u Zemaljsko-vladnom listu, ali ta je godina morfološka prekretnica.

Mažuranić i Veber imaju od zamjenice *ona* jedini enklitički oblik u A sg. *ju*, što nije položajno uvjetovano kao u karadžićevsko-daničićevskoj normi. U našim tekstovima imamo: dok *ju* nepotvrđi, koji *ju* sklopiše, što ćemo *ju* vrhu sadržaja.

Imenice ženskoga roda na *-a* imaju u G mn. nastavak *-a*, a imenice na suglasnik imaju *-i*. Nisam našao nijednu imenicu na *-a* koja bi imala u G mn. nastavak *-i(h)*.

Imenice na *-stvo* nemaju u G mn. blaglasno *a*, pa imamo: *sredstva*, *povjerenstva*, *jamstva*, *društva*, *ministarstva* itd.

Glagoli sa stranom osnovom imaju završetak *-irati* ili *-ovati*, a nema ih na *-isati*, izuzmemo li glagol *krunisati*, za koji se teško može reći da ima stranu osnovu.

Imperfektivizacija glagola posebno je zanimljiva. Većina glagola tvori imperfektiv sufiksom *-ivati*: *dokinjivati*, *naseljivati*, *odgojivati* itd., neki mogu imati *-ivati* i *-avati*: *izvršivati* - *izvršavati*, *upotrebljivati* - *upotrebljavati*, itd., a neki samo *-avati*, ali takvih je veoma malo: *obdržavati*, *povjeravati*, *pregledavati* itd. Glagola koji imaju samo *-ivati* ima višestruko više nego onih jednih i drugih zajedno.

Po Babukiću, Mažuraniću i Veberu prijedlog *prama*, *prema* stoji s dativom. To se može i dokazati: *prema tomu*, *prema onomu* ~ *o tom*. Prisutnost vokala *u* u prva dva slučaja jednoznačno označuje dativ, a njegova odsutnost u trećem primjeru mogla bi značiti dativ ili lokativ, ali se vidi iz pretkazivosti prijedloga *o* da se radi o lokativu. U današnjem hrvatskom književnom jeziku rekcija toga prijedloga ne može se morfološki dokazati zbog sinkretizma dativa i lokativa.

Posvojni genitiv najčešće se adjektivizira, kako to propisuje Veber: *odjelni* predstojnik, *vladni* odjel, *razpravni* predmet, *saborsko* zasjedanje, *sjednički* zapisnik itd.

Premda Veber odbija veznike *bez da* i *za da*, oni se ipak ponekad javljaju: *bez da* bi ... bile dužne, *bez da* su primljeni, *za da* su krepostne.

Ako uz imenicu stoji više atributa jednaka dočетка, Veber propisuje da se neki metnu ispred imenice, a neki iza nje. Tako je i u zakonskim tekstovima, ali se ponekad od toga odstupa, što može katkada biti stilski motivirano: U duhu našega ustava i *ustavnih naših zakona*.

U tekstovima često nalazimo predikat na kraju rečenice. To može biti radi isticanja ili pod njem. utjecajem (a možda i neutralno). Čini se ipak da je češće pod njem. utjecajem jer se radi samo o zavisnim rečenicama: koja osobni zatvor za sobom *vući bi mogla*.

Iz tvorbene problematike naveo bih samo nekoliko podataka. Za tvorbu imenica koje znače vršitelja radnje najčešći je sufiks *-nik*, *-telj* je malo manje čest, a na *-lac* imamo samo dvije imenice: *uživalac* i *vladalac*. Sufiks *-je* u tvorbi glagolskih imenica daleko je najplodniji usprkos tvorbenoj prednosti što je imaju imenice na *-ø*, *-a*, *-ba*, *-aj* i *-idba*. Zatim slijede po čestoci sufiksi *-a*, *-ø*, *-ba* itd. Mnoge imenice imaju dva lika s istim značenjem: *nagoda - nagodba*, *povedenje - povedba*, *sjeditba - sjednica* ... Ima i takvih slučajeva gdje se imenica upotrebljava u jednom liku, a kad se tvori pridjev, uzme se drugi lik koji je prikladniji za tvorbu: *obrana - obranbeni* sustav. Ako se ograničimo samo na korpus, onda bismo morali reći da je pridjev *obranbeni* napravljen od imenice *obrana* i sufiksa *-beni*.

Veoma je mnogo pridjeva izvedeno od imenica na *-ba* i na *-stvo*.

Na terminologiji se ne bih ovom prilikom dugo zadržavao. Valja reći da sam našao 292 termina koji nisu potvrđeni u Akademijinu rječniku ili su zabilježeni u drugom značenju (*cjenik*, *diplom*, *dnevnic*, *domovnic*, *nađnic* itd.). To pokazuje i njihovu relativnu novost. Ima termina za koje je šteta što su istisnuti gorima: *odreka* (abdikacija), *potrošarin* itd. Prva je zamijenjena riječju *ostavka*, a druga opisnim terminom *porez na promet*.

Očito je postojala svjesna težnja da se strane riječi zamjenjuju hrvatskima: *klasifikacija - razredba*, *rehabilitacija - uzpostava*, *eksekucija - izvršba*, *disciplinarna komisija - karnostno povjerenstvo*. Kako je ipak jasnoća bila primarna (jer zakonski tekstovi obvezuju!), često se strana riječ mećala u zgrade kao poznatija uz hrvatsku, noviju, manje poznatu: *izvršba (eksekutiva)*, *samouprava (autonomija)*, *službovina (Functions-Zulage)*, *vojnički sudci (auditori)*. To ujedno pokazuje da novi, hrvatski nazivi tek nastaju, te da još nisu općepoznati i općeprihvaćeni.

Česta sinonimija pokazuje stanovitu nesavršenost terminološkog sustava, ali i težnju da postane što boljim, što savršenijim. Pri tome su veliku ulogu imali Šulekovi rječnici, a prije njih *Juridisch-politische Terminologie*, u kojoj su potvrđeni mnogi termini koji se pripisuju Šuleku.

Da zaključimo: Zakonski tekstovi drže se uglavnom norme koju je propisivala Zagrebačka filološka škola. Jedino prvi zakon iz 1853. ima novije oblike, ali ostale značajke su ipak kao i u drugima. Možda je to pokušaj da se udovolji barem u nečemu Bečkome književnom dogovoru, ali to s velikim oprezom čini i Dimitrija Demeter pri izradi *Juridisch-politische Terminologie* premda je bio potpisnikom toga dogovora. I u rješavanju terminoloških potreba zakonski se tekstovi drže načela Zagrebačke filološke škole, a ta su načela dobro poznata iz radova Ljudevita Jonkea, Zlatka Vincea i drugih. Premda ti zakoni obuhvaćaju razdoblje od tridesetak bur- nih godina i objavljavani su u različitim glasilima, oni ipak pokazuju dosta veliku homogenost u pravopisnom, jezičnom, pa donekle i u terminološkom smislu, oslanjajući se čvrsto na normu Zagrebačke filološke škole. Na tim temeljima hrvatski je jezik dobro ispunio i tu svoju funkciju i pokazao da je sposoban da se njime uprav- lja, zapovijeda i da je dostojan, kako reče Vladimir Mažuranić, da ozvanja za gospodskim i za zelenim stolom.

BILJEŠKE

¹ "Hrvati su se do godine 1848. u svih javnih poslovih služili latinskim jezikom." Bogoslav Šulek, Hrvatsko-ugarski ustav ili konstitucija, Zagreb 1861, str. 42. "Godine 1848. trebalo je da hrvatski jezik u javnom i službenom poslu preuzme onu ulogu što ju je dugo imao latinski. Tada se osjetila potreba za hrvatskom terminologijom ..." Z. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1978, str. 559.

² Vladimir Mažuranić, O rječniku pravnoga nazivlja, Rad JAZU 150, str. 236.

³ Antun Mažuranić, Slovnica hrvatska, Zagreb 1859, str. 26-28.

⁴ Dalibor Brozović, O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar 1968.

⁵ Antun Mažuranić, n.d., str. 39.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE SPRACHE EINIGER KROATISCHEN GESETZTEXTE DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Im Referat wird ein spezielles Gebrauchsbereich der kroatischen Literatursprache der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts behandelt. Auf Grund der Gesetztexte wird in den kurzen Zügen orthographische, sprachliche und terminologische Problematik der Texte dargestellt und mit der damaligen Kodifikationsnorm verglichen.